Releveul, unitatea de măsură și planul de arhitectură. Diverse încrucișări

drd. arh. Magda Juravlea

Il tracciato diventava una condizione fisica come quando percorrete Ostia o ogni città dove sono indicate le tracce planimetriche; dapprima vi è una sottile delusione ma poi lentamente ricostruite l'architettura perché quella era una porta, e una sala, e un passaggio dove si svolgeva la vita precedente.

[1]*(Conturul devenea o realitate fizică ca atunci când parcurgeți Ostia sau alt oraș unde sunt indicate urmele planului; mai* întâi *există o ușoară dezamăgire dar apoi reconstituiți treptat architectura pentru că aceea era o ușă,* și *o sală,* și *o trecere unde se desfășura viața precedentă.)*

Magda Juravlea este doctorand în cadrul Școlii Doctorale de Arhitectură UAUIM, sub coordonarea prof. dr. arh. habil. Florian Stanciu, din echipa căruia a făcut parte în îndrumarea atelierului de proiectare ai anilor II-III. O parte a activității de cercetare și-a desfășurat-o la Roma, în cadrul stagiului „Vasile Pârvan" de la Accademia di Romania.

Releveul de arhitectură este, în sens amplu recunoscut, un instrument riguros tehnic, utilizat recurent în practica construcțiilor. Acesta implică măsurarea unui obiect, într-un sistem de referință prestabilit (și universal), și traducerea lui într-un limbaj de specialitate consacrat - respectiv, desenul în *triplă proiecție ortogonală* (plan - elevație - secțiune), în alte cuvinte, o abstractizare a realității accesibile simțurilor, reglementată de norme de reprezentare. Rândurile de față încearcă să lărgească definiția tocmai enunțată, parcurgând mișcarea descrisă de Rossi, de la „dezamăgirea" urmelor fragmentate către apariția *casei* în întregul său.

I. Releveu de arhitectură. Istoric și *semnificații*

În cele ce urmează, vor fi trecute în revistă, foarte pe scurt, câteva considerații de ordin istoric în legătură cu evoluția releveului de arhitectură. Elemente care se încadrează în practica acestuia sunt atestate începând cu zorii istoriei și sunt implicate, în mod direct, în dezvoltarea așezărilor umane. Astfel, operațiuni destinate măsurării parcelelor de teren, în scopul delimitării proprietăților sau al construcției de monumente, sunt prezente în lumea antică, în Mesopotamia sau Egipt. Latinii utilizează termenul de *mensura camporum* pentru a desemna activitățile de măsurare și împărțire a terenurilor agricole. În plus, apariția orașelor pe plan *hippodamic* presupune utilizarea principiilor matematice, și implicit a măsurătorilor, în ceea ce începe deja să se afirme ca „planificare urbană". Romanilor li se recunoaște inventarea instrumentului *groma*, care sporește precizia în desenarea liniilor și a unghiurilor drepte.

În perioada medievală, practica măsurătorilor topografice cunoaște deja progrese importante în ceea ce privește varietatea de unelte și de tehnici folosite, deși continuă să se bazeze deseori pe aproximare (de exemplu, pe rapoarte de unghiuri, explicate în variile tratate de geometrie ale vremii). Mai mult, este transmisă în cadrul breslelor, ca meserie înaintată de la maestru la ucenic.

Cu toate acestea, numeroși comentatori plasează abia în Renaștere începuturile definirii releveului ca disciplină. Tratatele de arhitectură renascentiste, lucrări cu pretenții fără precedent teoretice, descriu o serie de metode și de instrumente care facilitează întocmirea releveului unei clădiri. Într-o schimbare clară de paradigmă, sunt declarate intenții care orientează

modalitățile de reprezentare către traducerea realității construite în limbaje de specialitate universale, bazate pe sisteme de referință diverse, cu unități de măsură proprii, într-un real efort al rigorii.

La începutul secolului al XVI-lea, Rafael Sanzio, personalitate influentă în rândul artiștilor epocii, este delegat de către Papa Leon al X-lea să coordoneze o campanie de documentare a monumentelor Romei Antice. Inițiativa are ca punct de pornire interese de ordin politic, reflectând cunoscutele eforturi ale papalității de la vremea respectivă de a contracara, prin mijloace diverse, popularizarea Reformei și a altor pericole îndreptate către catolicism. Mărturiile care atestă evenimentul sunt, în prezent, reduse, dar de o valoare deosebită, pentru rațiuni care vor fi detaliate în continuare. În fapt, nu există dovezi cu privire la punerea în practică a demersului, ci doar un document care anunță intențiile inițiale formulate de Rafael, sub forma celebrei *Scrisori către Papa Leon X*[2].

Întocmită sub forma unui manifest menit să fundamenteze ulterioara campanie de documentare a monumentelor antice, parțial conservate sau dispărute deja la momentul respectiv, mai multe voci îi atribuie *Scrisorii* calitatea simbolică de act fondator al ideii de *tutela* (protecția monumentelor)[3], sau chiar de *schiță pentru un Tratat de arhitectură al Renașterii mature*[4]. Aprecierile de acest tip sunt justificate de o analiză a discursului care pune în evidență nu numai reușita sa de a propune un procedeu tehnic, universal accesibil și descris în mod amănunțit, înlesnind succesul demersului, ci și, mai presus, formularea de reflecții de ordin teoretic care să legitimeze aplicarea acestuia, în scopuri subordonate memoriei și continuității.

Altfel spus, Rafael pare să susțină ideea conform căreia monumentele dăinuiesc prin desen și, ulterior speculând, intuiția că lucrurile ar exista în măsura în care pot fi măsurate. Mai mult, acesta propune o *metodă*, anticipând, într-un spirit *modern*, gândirea carteziană formulată la un secol distanță. În 1637, în opera *Discurs asupra metodei*[5], Descartes elogiază cetatea plănuită *de un singur inginer, pe un* șes*, după* închipuirea *sa*[6], sau, altfel spus, de la zero, de unul singur și pe teren plat, anunțând-o ca preferabilă cetății vechi, cu precedență, cu straturi și memorie.

Desigur că raportarea la ideea de pre-existență ca fundament al urbanității se arată complet diferită (mai degrabă contrarie) în interpretarea celor două viziuni. În schimb, paralelismul propus se referă la faptul că Rafael introduce, asemenea lui Descartes, o *metodă*, bazată pe definirea unui sistem de referință universal, care permite reprezentarea oricărui edificiu, traducerea lui cu ajutorul acelorași parametri, aducându-l, așadar, în registrul inteligibilului.

II. Releveul „extins”. Instrumente de lucru în școala *de arhitectură*

Primul contact cu releveul s-a petrecut cu prilejul temei de atelier de la Muzeul Satului - proiectul de început de anul I având ca obiect de studiu o gospodărie din zona Deltei Dunării. Și-a îndeplinit, cu siguranță, câteva obiective pentru care a fost consacrat ca exercițiu parcurs de numeroase generații de arhitecți în formare: îmbogățirea vocabularului de termeni de specialitate, a abilităților de reprezentare în triplă proiecție ortogonală, confruntarea cu dificultățile date de a aproxima și a potrivi măsurătorile care, oricum luate, nu „ieșeau” niciodată cap-coadă. Ulterior, un alt releveu, din

anul V, a beneficiat deja în mod indiscutabil de cunoștințele acumulate între timp în proiectare. Pentru că, în mod oarecum paradoxal, o operațiune relativ clară, limitată în caracterul său tehnic, face apel la o serie de aspecte complexe care însoțesc nașterea și evoluția proiectului de arhitectură.

Mai târziu, perspectiva s-a extins cu ocazia lucrului cu studenții, în cadrul atelierului de la anii II-III. Una dintre reflecțiile, încă de explorat, legate de parcursul prin care proiectul ia naștere și prinde formă, are de-a face cu banala „analiză de sit", un demers care, deși abordat cu energie și cu așteptări înalte în ceea ce privește relevanța rezultatelor sale, rămâne deseori străin și îndepărtat de concluziile finale ale proiectelor confruntate cu specificitatea contextelor lor.

În această privință, un instrument la îndemână, lipsit de metodologii sofisticate, pare a deschide calea unor aprofundări cu sens ale locului - întocmai releveul, într-o înțelegere însă ușor extinsă asupra modului său de aplicare.

Un exercițiu relevant din acest punct de vedere a fost cel propus în cadrul unui proiect tip *schiță de schiță*, pentru studenții anului II[7]. Oferind ca pornire câteva dintre premisele expuse până acum, cerința era menită să întâmpine studenții, la început de proiect nou, în acomodarea lor cu un teren din oraș (București), corespunzătoare fazei anterior amintite a analize de sit.

Tema adresată pretindea, așadar, redesenarea parcelei pornind de la o unitate de măsură inventată ad-hoc, justificată de motivațiile exprimate în paragrafele redate în continuare.

„Așadar, arhitecții și-au alcătuit, de-a lungul timpului, surse proprii de măsurare: de la elemente liniare, exprimate pur matematic, precum modulul

(piciorul vicentin, diametrul de coloană – constante la care ajung să se raporteze toate dimensiunile clădirii concepute <<în ordin>>), până la analogii și suprapuneri ale locului edificabil cu modele sau proiecte deja existente. În același spirit, de pildă, Villa Medici, din Poggio a Caiano, cu planul său pătrat, dă măsura grădinii în centrul căreia este amplasată, după cum o arată și luneta realizată de pictorul Giusto Utens.

Tema de față se aliniază la acest tip de gândire (...), fiind condusă de convingerea că actul de a măsura, de a construi un sistem de referință reprezintă o modalitate de cunoaștere cu sens dublu – deopotrivă de a intra în „miezul" intim, concret al locului în unicul său, și de a-l traduce în termeni care permit de-localizarea și transpunerea lui într-un registru abstract, absolut, universal. Vă propunem, astfel, să inventați o unitate de măsură (alta decât cele aparținând sistemelor uzuale de măsură, precum sistemul metric ș.a.) care să aibă sens, să descrie și să ofere o reprezentare a sitului proiectului în curs. Această unitate de măsură poate fi inspirată de modele arhitecturale, precum și de spații, situații sau detalii concrete sau concepute (inspirate local, din contextul imediat al proiectului, sau străine, dar totuși potrivite și semnificative)."

(fragment aparținând cerinței examenului *Schiță de schiță*)

Răspunsurile studenților s-au încadrat, în general, în categoriile anticipate la momentul elaborării cerinței. Una dintre soluțiile cele mai apreciate s-a bazat, în corespondență cu cele imaginate anterior de îndrumători, pe modulul unei camere tip, cu dimensiuni și proporții racordate

la principiile fondului construit deja existent în vecinătăți, fiind vorba despre o zonă cu țesut istoric relativ omogen și coerent în dezvoltarea sa, într-un cartier istoric al Bucureștiului. Alte soluții au luat în considerare vegetația existentă în zonă, propunând diverse module pornind de la pasul arborilor, al coroanelor, etc. Mai puțin adecvate au fost soluțiile care propuneau ca unități de măsură diverse obiecte alese mai degrabă aleatoriu, fără legătură cu vreun aspect care să surprindă respectiva ipostază urbană în specificul său.

Exercițiul rămâne deschis la alte soluții încă neintuite, însă oferă, cu siguranță, un cadru prielnic de reflecție în ceea ce privește metodele de sensibilizare a arhitectului (în formare) față de particularitățile locului. Fără a propune incursiuni în tematicile atât de largi cu privire la *context* și *specific*, atenția rămâne îndreptată asupra formelor extinse ale releveului ca unealtă de lucru la atelierul de proiectare.

Urme ale acestuia se regăsesc, de exemplu, în exerciții care implică desenarea de către studenți, la început de proiect, a secțiunii orizontale aplicate unui fragment de oraș - de obicei, la scara câtorva insule urbane, reprezentând vecinătățile sitului în lucru. Demersul pune cap la cap informații adunate fie prin consultarea arhivelor, „casă cu casă", fie prin interpretarea unor studii realizate în precedență la nivelul respectivului țesut. De multe ori însă sursele sunt insuficiente, iar procedeul urmărit face apel la analogii, aproximări și ipoteze, a căror acordare spre plauzibil necesită întocmai ascuțirea unui „bun simț" al locului. Se deschide, astfel, calea spre o cunoaștere în profunzime, poate întocmai cea pe care Rafael însuși o prevede ca finalitate a aplicării *metodei* sale. Rezultă, așadar, o înșiruire de camere a căror „justă măsură"

implică dimensiuni, proporții, raporturi plin-gol conformate pe baza unor principii precum modulul cărămizii, deschiderea șarpantei din lemn, modulul exterior al fațadei, relația cu grădina, invitând studentul să descompună, să parcurgă în sens invers procesul de concepere a casei în primă instanță, și să observe, totodată, posibilele anomalii, exagerări, fracturi.

Planul de arhitectură se decupează, în reflecțiile multor gânditori din domeniu, ca element care își manifestă o identitate proprie. Complexitatea sa de instrument de reprezentare și abstractizare este pusă în discuție, de pildă, de către John Hejduk, într-un fragment din postfața dedicată *Monografiei* lui Stanley Tigerman (1989).

When I examine his plans it occurs to me that, throughout the history of Architecture, plans have changed the least. This, I think, is a curious phenomenon. It is sometimes stated that the plan is a horizontal section, in relation to the well-known vertical section of architecture. So it may be, but I think architectural plans are something else. I think they are architecture in a state of sleep. Plans are sleeping architecture that, in the extreme, are architecture in death. We tend not to want to disturb architectural plans, for they are so still and so quiet, abstract and awesome. The plan shows the death of the soul of architecture. It is an X-ray of the soul. The plan returns architecture to a state of timelessness. The plan has no need for clothes or ornamentation; it carries with it an inevitability. The plan is sacred and inviolate.[8]

La rândul său, Beniamino Servino propune câteva reflecții despre plan, atunci când abordează teme legate de formă și de analogie, așa cum se descoperă acestea prin intermediul releveului. Într-o videoconferință din

2021[9], Servino dezvoltă discursul „supremației" planului orizontal, relatând, printre altele, o anecdotă despre studentul care consideră că, după elaborarea planului, concepera fațadelor ar reprezenta numai un exercițiu de construcție ortogonală. Într-un dialog cu Giovanni Battista Cocco, apărut în publicația *U+D urbanform ad design*[10], Servino comentează legătura dintre plan și releveu.

Ogni architettura ne ricorda altre perché tutte le contiene. Il Rilievo costruisce un Archivio di Forme disponibili all'uso, tassonomicamente. Le Forme elaborate attraverso il Rilievo e quelle osservate e selezionate fra tante sono tutte appoggiate su un piano orizzontale, sincronico. Questo significa Contemporaneo: queste forme sono vive mentre sono vivo io, e possono entrare in relazione tra loro; non appartengono più al loro tempo ma al mio, e io le posso usare.[11]

Interpretarea celor două viziuni trebuie plasată, în mod evident, în acord cu un context mai amplu la care fiecare face referire. În schimb, câteva speculații pot fi comentate în legătură cu interesele expunerii de față.

Amândouă fac apel la o presupusă a-temporalitate a planului, care îl păstrează veșnic valabil, veșnic contemporan. *Arhiva de forme*, planul care *nu se schimbă prea mult de-a lungul istoriei Arhitecturii* verifică întrucâtva recuperarea unei pre-existențe ori de câte ori ceva nou este construit în oraș. Iar instrumentul care consemnează fenomenul este întocmai releveul, releveul ca martor al formei actuale a unei clădiri, releveul ca declinare ideală a existentului, releveul ca înlesnitor al analogiilor, releveul ca procedeu de reducție a *casei* la nivel de idee.

Bibliografie

Bianchini, C. (1994). "Tecniche medievali di rilevamento." In *Disegnare Idee Immagini - Rivista Semestrale del Dipartimento di Rappresentazione e Rilievo dell' Universita* Degli Studi *Di Roma La Sapienza*, Anno V/VI n. 9/10 dicembre 1994 - giugno 1995, Coord. Scientifico Mario Docci, Roma: Gangemi Editore, 21-28

Descartes, R., Totoescu, C. t., & Puşcaşu, G. p. (1957). *Discurs asupra metodei de a ne conduce bine raţiunea şi a căuta adevărul în ştiinţe*. Editura Ştiinţifică.

Di Teodoro F. Raffaelo & Baldassare Castiglione. (2020). L*ettera a Leone X Di Raffaello E Baldassarre Castiglione*. Firenze: Leo S. Olschki editore.

Rossi, A. (2023). *Autobiografia scientifica*. il Saggiatore.

Servino, B. (2021). *La Forma Finita* È *Temporanea : Trattato in 160 Capitoli Sull'aspetto Dell'architettura Della Città E Del Paesaggio*. Siracusa: LetteraVentidue.

Strappa, g. (Edit.) (2023). *U+D Urbanform and Design 2023: International Journal of Urban Morphology. 19th Issue - Rilievi Urbani (Urban Surveys)*. Roma: tabEdizioni

Underhill Sarah Mollman. (1989). *Stanley Tigerman Buildings and Projects 1966-1989*. New York: Rizzoli.

Videoconferințe

Autobiografie scientifiche. BENIAMINO SERVINO. Je suis SERVèN, 27.02.2020
https://www.youtube.com/watch?v=rFShofoGR7k

BENIAMINO SERVINO - LA FORMA FINITA E' TEMPORANEA a cura di Luca Galofaro, archiviazione Raniero Carloni, , 17.03.2021
https://www.youtube.com/watch?v=1W_wn5TyzM

Note

1 Rossi, p. 27, traducere proprie din italiană

2 Document a cărei publicare se datorează lui Baldassare Castiglione, plasat, cel mai frecvent, în anul 1519, prezent sub forma a trei manuscrise și o ediție publicată la Padova în 1733.

3 Idee promovată de către Francesco di Teodoro, în *Introducerea* la Di Teodoro, Francesco P., Raphael, 2020. Este lesne de amintit că la momentul respectiv conceptul de *patrimoniu* nu este definit, în ciuda unor anticipări de natură incipientă care vizează recunoașterea valorii anumitor edificii prin comparație cu altele.

4 Di Teodoro, op. cit., p. 12

5 *Discurs asupra metodei de a ne conduce bine rațiunea* și *a căuta adevărul* în științe, publicat pentru prima dată în 1637

6 Descartes, op. cit., p. 17

7 Tema a fost elaborată de echipa de îndrumare a atelierului de proiectare condus de prof. dr. arh. Florian Stanciu, alături de asist. univ. dr. arh. Tudor Elian și de drd. arh. Magda Juravlea, în primăvara anului 2021.

8 Underhill (edit.), 1989, postfață de John Hejduk; traducere proprie: *Când* îi *examinez planurile (lui Stanley Tigerman)* îmi *dau seama că, de-a lungul istoriei Arhitecturii, planurile s-au schimbat cel mai puțin. Acesta este, cred, un fenomen curios. Câteodată se afirmă că planul este o secțiune orizontală,* în *raport cu binecunoscuta secțiune verticală din arhitectură. Ar putea fi așa, dar cred că planurile de arhitectură sunt altceva. Cred ca sunt arhitectură* într-*o stare de adormire. Planurile sunt arhitectură adormită care,* în *extremă, sunt arhitectură muribundă. Tindem să nu vrem să deranjăm planurile de arhitectură, pentru că sunt așa de statice* și *de tăcute, abstracte* și *minunate. Planul arată moartea sufletului arhitecturii. Este un X-ray al sufletului. Planul* întoarce *arhitectura la o stare de atemporalitate. Planul nu are nevoie de haine sau de ornamente; poartă cu sine inevitabilul. Planul este sacru* și *inviolabil.*

9 *Autobiografie scientifiche. BENIAMINO SERVINO. Je suis SERVèN*, din 27.03.2020

10 Cocco, G. B., ”Conversazione con Beniamino Servino”, in op. cit., pp. 44-51

11 traducere proprie din italiană: *Orice arhitectură ne amintește de altele pentru că pe toate le conține. Releveul construiește o Arhivă de forme disponibile uzului, din punct de vedere taxonomic. Formele elaborate prin intermediul Releveului* și *cele observate* și *alese dintre multe altele se sprijină toate pe un plan orizontal, sincronic. Asta* înseamnă *Contemporan: aceste forme sunt vii* în *timp ce sunt viu eu* însumi, și *pot intra* în *relații* între *ele; nu mai aparțin timpului lor, ci al meu,* și *eu le pot folosi*., în Cocco, op. cit., p. 49